

“Ego magister Raymundus Lul catalanus”. Entorn a la identitat de Ramon Llull a l’Edat mitjana

Gabriel Ensenyat Pujol (Palma)

Summary: Ramon Llull is presented as a “Catalan” and was also known in this way in the Middle Ages. This is due to three factors. Firstly, the inhabitants of the Kingdom of Majorca were called like this to distinguish them from other segregated groups (slaves, freedmen, Jews, Muslims, converts) due to their mostly Catalan backgrounds. Secondly, they were also perceived and identified in this way outside the Kingdom. And finally, in assuming this identity, the Blessed Ramon Llull must have understood that his cultural and missionary work outside the Crown of Aragon had to be done as a Catalan.

Keywords: Ramon Llull, Catalan, Middle Ages, Kingdom of Majorca, Crown of Aragon ■

■ 1 La qüestió identitària a l’Edat Mitjana

A hores d’ara hi ha a Europa un gran interès per l’estudi de les identitats nacionals, que ens porta inexorablement a endinsar-nos en els segles medievals. Això no obstant, definir el concepte d’“identitat” a l’Edat Mitjana planteja diversos problemes afegits a la problemàtica que “per se” suscita sempre parlar de la qüestió, fins i tot en clau actual (Hobsbawn, 2002; Fontana, 2005). A més, a l’època medieval, allò que entenem per identitat era força més inconsistent, contradictori i canviant que avui. És, doncs, una categoria que requereix contínuament ser explicada.¹

No entrarem en definicions ni debats, perquè aquest no n’és el lloc pertinent. Partim de la base que la detecció de la “nació” –implícita a la idea d’identitat– suposa l’existència d’uns trets comuns, d’una consciència d’identitat col·lectiva i comuna, compartida pels habitants d’un territori. Això no obstant, la historiografia que s’ha ocupat de l’estudi de les identitats nacionals ha menystengut la posició dels regnes medievals davant la presa de consciència identitària. Per això, contra el parer tradicional segons

1 D’altra banda, hi ha altres caracteritzacions identitàries, com el concepte d’identitat urbana, que no entren dins l’àmbit d’estudi d’aquest treball. Sobre la matèria vegeu Ira-diel et al. (2016).

el qual fins al segle XVIII hom no podia parlar de veritables sentiments nacionals (Hobsbawn, 1990; Anderson, 1993; Hermet, 1996; Gellner, 2003), seguim els plantejaments historiogràfics més recents, que fan retrocedir el sorgiment de l'esperit nacional als últims segles medievals (Sabaté, 2016; Garcia-Oliver, 2017). Evidentment la idea de la nació i de la consciència nacional a l'Edat Mitjana no és la mateixa que la que existia a l'Europa dels segles XVIII–XIX (fonament dels actuals estats-nació), però resulta obvi que ja a l'època medieval existien determinats sentiments identitaris entre les comunitats que més tard hom ha anomenat “nacionals”. Per això, a les últimes dècades els medievalistes han revisat la idea que a l'Edat Mitjana no existia cap mena de sentiment nacional. És clar que a l'Europa del segle XIII –l'Europa de Lull– es tractava d'un sentiment primerenc, difús, encara precari, o, com diu Génicot, la nació era “una imagen desvaída todavía..., un sentimiento naciente” (Genicot, 1976: 129–130). Però que ja es manifestava.

En què es basava aquest sentiment? Sintetitzant-ho molt, l'Edat Mitjana continuà acceptant la definició de nació donada per Ciceró i repetida per sant Isidor: un conjunt d'homes que tenen un origen comú, units per la sang. Per tant, la nació s'identificava amb un grup ètnic. Després l'escolàstica accentuà la qüestió ètnica, però com que la matèria no era fàcil de discernir, hom considerà que el principal factor diferenciador era la llengua, que sant Tomàs assimilà directament al concepte de nació: “linguae seu nationes”. Però, de bell nou, el significat identitari que tenia parlar una llengua ha estat sotmès a debat per part de la historiografia, la qual tradicionalment havia considerat que fins a temps moderns no existia una veritable consciència lingüística entre la gent que parlava un mateix idioma.²

Aital plantejament era en conseqüència amb el que negava la idea de nació fins a l'època de la Revolució Francesa, si fa no fa. Però actualment hom valora que el sentiment lingüístic ja era present a l'Edat Mitjana. Més encara, a la llengua se li atribueixen fortes implicacions culturals, polítiques i ideològiques (Eberenz, 1987). Aquesta consideració s'oposa a la de Kohn (1949), per a qui la llengua, abans de l'època dels nacionalismes, s'acceptava com un “fet natural” i “las masas apenas se daban cuenta, antes de la época del nacionalismo, de que hablaban un mismo idioma en un gran territorio” (op.cit.: 19–20). Tanmateix medievalistes com B. Guenée contradiuen aquest punt de vista:

2 Per contra, avui dia hom té clar –majoritàriament– que la qüestió lingüística s'insereix de ple en el debat sobre la identitat.

el físico, la lengua y las costumbres era lo que, a lo largo de toda la Edad Media, caracterizaba a una nación. Pero el análisis del físico y de las costumbres se prestaba a discusiones y errores. En definitiva, el único carácter “nacional” que imponía a todos, tanto al sabio como al hombre sencillo, era la lengua. En la Edad Media, una nación era ante todo una lengua. (Guenée, 1973: 60)

Pensem que apreciacions com la de Kohn i altres, fetes per grans estudiosos del fet nacional (que en absolut pretenem menysvalorar), parteixen d'un desconeixement de les fonts medievals, en les quals podem detectar una consciència lingüística més preclara. A tall de mostra, en posarem un exemple no gaire allunyat de l'època de Llull i de caràcter mallorquí. Quan el 1343 Jaume III va ser desposseït del regne de Mallorca, un habitant de l'illa, Miquel Rul·lan, fou processat per partidisme a favor del rei destronat. Entre les acusacions se li imputava que, com a acte de protesta contra l'ocupació de Pere el Cerimoniós, havia decidit parlar “provençal” en lloc de “catalanesc”, que era la llengua d'uns súbdits (els mallorquins) a qui considerava deslleials i traïdors. També ho feien altres amb qui es reunia. Ell es defensà argumentant que parlaven d'aquesta manera a mena de joc. De fet, a tenor de les deposicions, fa la impressió que procedien així per fer burla de la situació (Llompart, 1986). En qualsevol cas, la consciència lingüística, associada a un fet polític, no pot ser més clara.

La visió renovada, imperant a hores d'ara, no exclou els pertinents matisos que calgui fer en relació amb la percepció actual. Per exemple, al segle XIII les classes il·lustrades dels diversos països romànics encara no havien adquirit una plena consciència idiomàtica, pròpia, i, per tant, no sentien la necessitat de donar un nom específic a les respectives llengües, que anomenaven amb els noms genèrics de “romanç”, “pla” o “vulgar”, entre d'altres. No es tracta d'una apreciació baldera, ja que, com afirma Germà Colón (1978: I, 39), en termes històrics la qüestió de la llengua constitueix sempre un problema d'identitat nacional.

En definitiva, el que sembla inqüestionable és que, en el concepte medieval de nació, hi jugaven un paper clau dos aspectes: l'adscripció política –tothom pertanyia a un regne, comtat...– i la llengua. Tots dos es complementaven amb el factor territorial, en el primer cas (l'entitat política estava assentada en un territori concret, que tenia un nom),³ i amb el corol·lari

3 Segons B. Guenée (1973: 57), “la primera señal por la cual una comunidad manifiesta que ha tomado conciencia de sí misma es que se dé un nombre y dé también un nombre al país que habita”.

afegit de la perspectiva cultural, en el segon.⁴ Tot plegat havia de conferir un determinat sentiment de pertinença a una comunitat política, que si hom no vol anomenar “nacional” (sobretot per evitar confusions terminològiques amb èpoques més recents) sí que pensam que és perfectament legítim designar com a “prenacional”.

D'altra banda, a totes aquestes qüestions de definició difícil i complexa, objecte de debat, sovint controvertit, cal afegir-hi el fet que no és fàcil trobar informació que ens permeti acostar-nos a la consciència col·lectiva de les societats medievals. Els textos que reflexionen o insinuen sentiments identitaris són estranys, rars. Com veurem, Ramon Llull no n'és una excepció.

■ 2 L'àmbit identitari català

La historiografia ha plantejat l'existència d'un espai comú català des del sorgiment dels comtats catalans i la seva afirmació (d'Abadal, 1970; Salrach, 1978; Bonnassie, 1979/81; Zimmermann, 1989). Als últims anys, els estudis de F. Sabaté (1997, 2015, 2016) han aportat llum sobre la formació política del territori i la creació dels discursos legitimadors dels grups dirigents catalans. També ha analitzat l'ús del terme “nació” i la diferència amb “terra”: mentre el primer comprendria tot el cos polític –rei inclòs–, el segon faria referència només als estaments, especialment quan s'enfronten al rei. I, seguint la pauta general, ha observat que sovint a Catalunya s'assimila “nació e llengua”. De la mateixa manera que, des del segle XIII, l'expansió comercial catalana va acompanyada per l'establiment de consolats “dels catalans” o “de la nació catalana”, que inclouen mallorquins i valencians (Sabaté, 2015: 35–36).

De fet, des de fa temps sabem que la denominació de “català” (igual que “nació catalana” i altres similars) era compartida pels mallorquins i valencians. Pel que fa al regne de València, la qüestió ha estat estudiada, entre d'altres, per A. Ferrando (1980), J. A. Barrio (2011), A. Rubio Vela (2012) i P. Viciano (2014). Així mateix, des d'una òptica historicoassagística també cal remarcar les contribucions del mateix P. Viciano (1995), F. Garcia-Oliver (2016) i V. Baidal (2016), les quals també s'insereixen de ple en l'anàlisi de la naturalesa identitària dels valencians. A més, cal remarcar especialment tot aquest conjunt d'aportacions pel que signifiquen, en un lloc, el País Valencià, en què malauradament la interferència del discurs

4 En qüestió de noms Sabaté (2016) ens ha advertit que fins i tot abans de donar nom a un territori (Catalunya), el gentilici (català) és més fàcilment copsat i perceptible.

polític sovint s'ha sobreposat a l'àmbit exclusivament acadèmic, fins al punt de desvirtuar o negar la realitat històrica i lingüística del país.

A Mallorca, destaquen els treballs sobre la matèria d'A. Mas (2005, 2014, 2015), de tall acadèmic, i d'O. Vaquer (2008), de caràcter més tost divulgatiu. Mas, partint d'altres treballs seus (1994, 2001), ha exposat que la gran majoria de pobladors establerts a Mallorca des de la conquesta catalana de 1229 fins a mitjan segle XIV procedien de Catalunya, cosa que va propiciar que s'anomenassin i fossin anomenats catalans. També s'hi anomenaven ells mateixos en un altre context i amb una finalitat molt diferent: a fi d'oposar-se onomàsticament als esclaus, als musulmans, als jueus i als conversos. Hi tornarem a incidir en parlar específicament de Llull.

D'altra banda, a l'època medieval, el concepte d'Espanya s'aplicava a tres nivells –tots tres diferents de l'actual (Alomar, 2006).⁵ En general, tenia un caràcter geogràfic o historicista, d'ús culte, que equivalia i corresponia a la Hispania romana (incloent, per tant, l'actual Portugal). És el sentit que, posem per cas, trobam a determinats textos catalans, com els cronístics. En segon lloc, al regne castellanolleonès, a partir del segle XIII, es comença a assimilar Espanya amb Castella i, per extensió, a l'exterior a vegades hom també ho fa. I a l'àmbit català sovint Hispania/Espanya designava al-Andalus. És a dir, el concepte d'Espanya s'aplica als territoris musulmans peninsulars. Això és així tant als comtats catalans de l'any mil com a la Mallorca del segle XIV. La qüestió és prou coneguda i, per això, no cal ara insistir-hi.

Així, doncs, parlam d'un territori –la Península Ibèrica medieval– políticament dispers. Per això, hom acaba de plantejar les diferents sobiraniaes que caracteritzen l'espai territorial peninsular, derivades de la diversitat tradicional dels regnes medievals (Narbona, 2015). En aquest marc, la identitat de Catalunya és el resultat d'un llarg procés, lligat fonamentalment a la constitució d'un bloc de poder al voltant de la casa de Barcelona (Cingolani, 2015). Aquesta identitat després es traslladarà als territoris conquerits (les Balears i el País Valencià), fins que més tard els particularismes, derivats del model polític inicial de la Corona Catalanoaragonesa (regnes separats), la diluiran. La integració dins la monarquia hispànica, cada cop més monopolitzada per Castella i d'orientació uniformista, en farà la resta. I els Decrets de Nova Planta intentaran posar les bases jurídiques a la política d'assimilació basada a identificar Espanya amb Castella. Però tot això ens transporta a una època molt allunyada respecte a la matèria que analitzam.

5 Recordem que el títol de rei d'Espanya no existí formalment fins al segle XIX.

■ 3 La qüestió identitària en relació a Ramon Llull

La breu síntesi que hem fet als dos apartats anteriors ens permetrà emmarcar l'aspecte que ara tractam. Per començar hem de repetir allò que ja hem remarcat anteriorment: els textos medievals que tracten de manera específica l'aspecte identitàri són ben escassos. I Llull no n'és una excepció: entre la seva extensíssima obra, no hi figura cap escrit en què plantegi la qüestió. Significa això que és impossible atansar-nos a la matèria? Per descomptat que no, ja que disposam d'altres elements que ens permeten plantejar com voltava la matèria identitària entorn del Beat.

No direm res de nou si exposam que per a Llull el primer referent identitàri és el de poble cristià (“populis christianis”) o el de Cristiandat (“totius christianitatis” o, també, “tota cristianitas”, citant els termes que empra ell mateix) (Hillgarth, 2001: 55–58). P. Evangelisti (2005–2006) ha exposat que Llull planteja el reforçament d'una identitat cristiana, combinada amb una estratègia de conversió. Així mateix, una llarga tradició erudita ha fet referència als suposats ideals pacifistes que propugnava entre els pobles, fins al punt d'arribar a proposar la creació d'alguna mena d'organisme “internacional” que vetllàs per la pau i dugués a terme tasques d'arbitratge amistós en el cas de conflictes (Caldentey, 1943). D'aquesta manera, Llull, precursor de tantes coses, també ha estat considerat precursor de societats com l'ONU.

No és aquest el lloc per entrar a debatre la qüestió del pacifisme lul·lià, que tanta bibliografia, no exempta de controvèrsia, ha generat. A tall de síntesi, direm que Llull aposta per la pau, però és una pau relativa, perquè està condicionada a l'èxit de la missió. O, dit altrament, si la missió fracassa, o no és possible, es mostra partidari de la croada, per tal d'afavorir la conversió. Aquesta aparent contradicció pot tenir l'origen en sengles passatges evangèlics, antagònics a primer cop d'ull, quan Jesucrist, d'una banda, anomena benaventurats els pacífics (Mt. 5,9) i, de l'altra, afirma que Ell no ha vingut a portar la pau sinó la bona espasa (Mt. 10,30). Ens podríem estendre sobre el caràcter compatible d'aquestes dues afirmacions, a partir del significat transcendent que tenen, etc. (i fer-ne la corresponent extrapolació al cas lul·lià), però no ho farem perquè ens allunyariem de la matèria que tractam.

D'acord amb l'argumentació ja comentada sobre la identificació entre nació i llengua, potser el primer referent concret de caire identitàri en Llull seria la seva contribució a fer del català una llengua en majúscules. I hauríem de remarcar l'etiqueta de “creador del català literari” que hom li ha

aplicat si més no des del segle XIX (Hina, 1998). Només aquesta circumstància ja faria de Llull, per extrapolació, el (o un dels) forjador(s) de la identitat catalana. Això no obstant, avui dia hem hagut de matisar l'asseveració que tant recorregut ha tengut. Rere tot plegat hi ha una part de mitologia, com ha posat en relleu J. E. Rubio (2005, 2015), en estudiar el mite de Llull fet servir en la construcció d'una identitat catalana a partir de la Renaixença. De fet, en sentit estricte, el Beat no és el fundador ni el creador de la llengua catalana, ja que tenim altres factors que contribueixen a l'evolució del català (Badia / Santanach / Soler, 2009). Tampoc no constituïa aquest l'objectiu que perseguia: la preocupació de Llull no era ser el forjador de cap llengua, encara que hi contribuís molt en relació amb el català. Per al Beat la llengua és un instrument al servei d'uns objectius més alts, com és força conegut. Per això, J. Moran i J. A. Rabella (2015), deixant de banda l'etiqueta ja superada, han pogut remarcar que el cas de Llull no consisteix tant en el caràcter innovador que se li havia atribuït en l'àmbit lingüístic sinó en la llarga durada del seu projecte i la seva enorme producció escrita en català.

Així mateix pot semblar contradictori l'ús tan extens que fa el Beat de la llengua catalana, que empra en dotzenes d'obres, amb la valoració negativa que trobam al *Blaquerna*, als capítols 80 i 94, de la diversitat de les llengües i la proposta del llatí com a llengua universal. Però, com ha comentat L. Badia (1991–1992), no som davant un contrasentit: l'ideal unitarista de Llull en qüestions de fe i alhora de llengua i el plurilingüisme que el caracteritza, a ell, a les seves obres i a les seves propostes, és degut al pragmatisme que aplica en abordar la qüestió.

Pel que fa al nom de la llengua vernacle en la qual escriu moltes de les seves obres, el Beat fa ús dels conceptes habituals de “romanç” i “vulgar”. Com sabem, l'apel·latiu “català” i les seves variants es van imposar més tard, a mesura que avança el segle XIV, però sempre conviuen amb les oscil·lacions en la denominació de la llengua. De fet, les altres apel·lacions usades anteriorment –sobretot vulgar, pla i romanç– són absolutament majoritàries durant tota l'Edat Mitjana. A Mallorca mateix, observant els inventaris de les biblioteques transcrits per Hillgarth (1991), podem notar al llarg de tot el període medieval el predomini de la forma “pla”, en primer lloc, seguit de “romanç” i “vulgar”, que deuen significar més del noranta per cent de les entrades. “Llengua catalana” o similar només apareix en tres ocasions (una, per cert, referida al *Tirant lo Blanc*, mentre que l'obra mateixa parla de “llengua valenciana”); “llengua mallorquina”, una; “llengua materna”, tres; i “llengua vernacle”, una. Tot i així, en altre tipus

de documents, relatius a altres contextos, sovinteja més la denominació de “llengua catalana” o d’altres per l’estil (Mas, 2002).

Ramon Llull fa servir alguna d’aquestes denominacions. Per exemple, escriu el *Llibre de contemplació* en àrab i el tradueix ell mateix al català: “com sia romansador d’aquesta obra d’aràbic en romanç” (cap. 352, v. 30). I la mateixa expressió trobam a l’èplicit de l’obra:

Acabada e complida és aquesta translació de Libre de Contemplació d’aràbic en romans, la qual translació fo fenida lo primer dia de l’any en vulgar; e la compilació de l’aràbic fo fenida e termenada en lo sant divendres de Pasca. (OE, II: 1258)

L’expressió concreta “llengua catalana” apareix després en alguna obra pseudolul·liana, com el *Testamentum*, escrit a Londres el 1332 (potser per un anònim metge mallorquí) (Pereira / Spaggiari, 1999), la versió catalana del qual és anterior a la llatina, cosa que se’ns indica en aquesta última: “Translatum fuit presens Testamentum de lingua cathalonica in latinam” (*Testamento*, 11).

Sí que en una ocasió Ramon Llull s’autoaplica el gentilici “català” per expressar la seva identitat. Es tracta de la coneguda dedicatòria, probablement autògrafa, que trobam en el manuscrit que envià el 1289 al dux de Venècia Pietro Gradenigo: “Ego magister Raymundus Lul, cathalanus, transmito et do istum librum ad laudem Dei, honorem vestrum et comunis venetiarum”. Soler (1994) ha comentat acuradament el context de la dedicatòria, que transcriu a la p. 54 i podem veure reproduïda en fotografia a la p. 64. Tot i que ens trobam davant una mostra primerenca de l’ús del gentilici “català” com a definició en termes identitaris, no ens ha de sorprendre. Es troba àmpliament documentat, tant al regne de València (vegeu fonamentalment Ferrando, 1980 i Rubio Vela, 2012) com al regne de Mallorca. En aquest últim territori, pàtria de Ramon Llull, A. Mas (2005) ha explicat en quines circumstàncies els cristians de natura illencs s’autoaplicaven el gentilici “català”. Una de les més remarcables és respecte a la percepció ideològica que tenien d’ells mateixos en relació amb altres cossos socials de l’illa, segregats (vegeu *supra*). Però també el mateix autor ens explica que fou usat en altres àmbits. Es tractaria, bàsicament, del sentit que li atorga el Beat en la dedicatòria al dux venecià. La consideració de Llull com a català equival a la de cristià vell, fill de catalans establerts a l’illa, com era el seu cas. És a dir, correspon a la d’una persona nascuda a l’illa i d’arrels principatines. I que identifica la nació amb la llengua. De fet, era així com els mallorquins, juntament amb la resta de catalanoparlants, es

presentaven i eren coneguts fora dels territoris de la Corona d'Aragó. I, cal remarcar-ho de manera particular, això va ésser així també durant els anys d'existència de la Corona de Mallorca; és a dir, en temps de Llull.

De fet, seguint A. Mas, el gentilici català era un terme polisèmic, amb diferents significats segons el context. A Mallorca el feia servir la gent de lletra, precisament el cas de Llull. I era usat “sobretot de cara a l'exterior” de la Corona d'Aragó, que tenia el seu exponent més clar en la consideració dels cristians de natura del Regne com a part de la nació catalana” (Mas, 2005: 119). No cal dir que també tenia un component sentimental obvi.

En realitat, un segle més tard, l'altra figura de les lletres mallorquines medievals, Anselm / Antelm Turmeda, és definit d'una manera semblant i hi definí la llengua en què escrivia. A *La disputa de l'ase* (1398) es presenta així: “aquell fill d'Adam que està assegut sota aquest arbre, és de nació catalana i nat en la ciutat de Mallorca”. I a les *Cobles de la divisió del regne de Mallorca* (1398) declarava que, a precís d'alguns mercaders mallorquins, ha fet algunes “cobles grosseres en pla català”.

Si Llull es volia donar a conèixer “nacionalment” davant Pietro Gradenigo, amb quin concepte ho havia de fer? Ramon Llull procedia de pares catalans, com la majoria dels habitants cristians de la Mallorca del segle XIII, que poblaven un territori de conquesta recent. Se sabien descendents de cristians que s'havien establert a l'illa a partir de 1230. Per tant, no ocupaven el país des de temps immemorials ni habitaven la terra d'uns avantpassats ancestrals. En conseqüència, no podien sentir-la com la “nació”: el procés era massa recent. Nacionalment havien de continuar sentint-se catalans. No hi ha una consciència identitària específicament mallorquina, ni tan sols arran de la formació de la Corona de Mallorca ni tampoc durant els anys de la seva existència. Encara som lluny de la ideologia particularista que comencem a detectar tímidament a partir de la segona meitat del segle XV i que, tot i així, tampoc no eliminà la nomenclatura unitària.

És cert que per “català” s'entenia súbdit del rei d'Aragó, vinculat a alguns dels territoris de parla catalana de la Corona.⁶ Però en temps de la dedicatòria a Pietro Gradenigo Llull era súbdit del rei de Mallorca. En aquest cas, allò que tenim és una consciència d'origen, part damunt el sentiment dinàstic, que era (i els fets posteriors ho demostraren) molt més volander. I, a més a més, quant a Llull, Jaume II de la Corona d'Aragó s'hi

6 De manera puntual també a vegades s'anomenava catalans als aragonesos; fins i tot ho afirma així Zurita, però ara no entrarem a explicitar aquest aspecte.

refereix en diverses ocasions considerant-lo “de domo nostra” i, més encara, “natural nostre” (Hillgarth, 2001: 76, 91, 92). Es tracta de referències clares, que palesen que malgrat que les dues corones estaven separades, un hom podia ser considerat súbdit de l'altra, almenys si es donaven certes condicions, que en el cas de Lull s'acomplien.

Pel que fa a altres autoqualificacions, el Beat acaba els *Mils proverbis* dient que els “féu e dictà Maestre Ramon Lull de Mallorca”, una afirmació desproveïda de cap declaració de nacionalitat. Mentre que el principi de *Lo concili*, en què llegim que el “féu maestre Ramon Lull malorquí”, és d'autenticitat lul·liana més que dubtosa, com ja va posar en relleu el seu editor, Salvador Galmés (fins i tot un altre manuscrit en comptes de “maestre” diu “il·luminat maestre”, cosa que és totalment inversemblant que sorgís de la seva ploma) (Bonner, 1998: 43, n. 32). El terme “mallorquí” en temps de Lull no era gens usual i no ho va ser fins més tard (així com el gentilici “balear”, que també resulta estrany fins a l'època de l'Humanisme). I, en cap cas, s'oposava a “català”. Un bon exemple el podem veure en Turmeda quan es va convertir a l'Islam i va prendre un nom àrab, Abdallah at-Tarjuman al-Mayurquí (“el torsimany mallorquí”), sense deixar de definir-se com originari de la nació catalana.

D'altra banda, cal considerar un altre nivell en relació a la consciència identitària: com definien Lull a d'altres comunitats nacionals. Aquest aspecte té un interès especial perquè aquest tipus de documents es caracteritzen per tenir un caràcter utilitari i desideologitzat. La primera referència, encara en vida del Beat, la trobam en l'aprovació de l'*Ars brevis*, feta per la Universitat de París l'any 1310, en la qual es fa constar que el “magistri [Raymundi] Lull, cathalani de Maioricis” viu a una casa situada “in vico buquerie Parisiensis, ultra parvum pontem, versus Cecanam” (Hillgarth, 2001: 80–81).

Així mateix, en una còpia de les *Novae et compendiosae introductiones logicae*, feta per un autor no català, sembla que italià, poc posterior a Ramon Lull, ja que coneix la darrera producció parisenca de 1310, llegim que el Beat era conegut com el gran filòsof català:

In quadam arte mirabili, quam nuper huic mundo tradidit gratia Ihesu Christi, qui voluit eam... cuidam sancto homini et christianissimo revelare, qui Raymundus nomine dictus, Lulli cognomine dignus. Et bene Raymundus Lulli, quia vere radius lucis mundi, quem etiam in partibus nostris aliqui magnum philosophum catalanum appellant... de cuius virtute, per Dei gratiam, in partibus Ytalicis, ut in nobili civitate Ianuensi aliisque quibusdam, minimella fuit aliquibus notitia propalata. (Perarnau, 1983: 153, n. 95)

També a la *Rhetorica nova* (1301) l'èxplicit diu: “finitus est liber... Istum tractatum compilavit magister Raymundus Lull catalanus secundum vulgarem stillum in insula Cipi in monasterio sancti Iohannis Crisostomi”. Com afirma J. Rubió (1985: 309), el redactat no és de Llull, però ens interessa igualment per als nostres propòsits.

Altrament, al procés inquisitorial que patí el franciscà espiritual Bernat Deliciós (finalment condemnat a presó perpètua), a la deposició que va fer el 17 de març de 1319 féu una descripció condreta d'un llibre —el *Vade Mecum*— que li havia ofert Ramon Llull, català de Mallorca: “Interrogatus a quo habuit dictum librum, dixit quod Romae a Magistro Raymundo Lulio, catalano de Maioricis”. Llull degué conèixer el fraticel a Roma el 1296. De fet, les obres del Beat que també posseïa Bernat Deliciós eren les escrites per Llull a la península itàlica entre 1294–1296 (Amengual, 2014: 20).

I qui més es referí al Beat en aquests termes va ésser l'inquisidor Eimeric, el qual qualifica Llull en diverses ocasions com a català i la seva obra escrita en llengua catalana. Per començar, el fet que una gran part de l'obra del Beat estigués escrita en català i es difongués principalment en aquesta llengua esverava i escandalitzava el dominic, que al *Directorium inquisitorum*, II, q. IX, escriu:

Postea dominus Papa Gregorius in Consistorio etiam de consilio fratrum interdixit et condemnavit doctrinam cuiusdam Raimundi Lull Catalani, mercatoris, de Civitate Maioricarum oriundi, laici, phantastici, imperiti, qui quamplures libros ediderat in vulgari Catalanico, quia totaliter grammaticam ignorabat. (Puig, 1984: 33)

Com podem observar, enmig dels impropis que li dedica l'inquisidor, la referència a la llengua catalana que feia servir Llull (fruit, segons Eimeric, del desconeixement que tenia el Beat del llatí), no constitueix precisament un elogi. És el mateix que féu, seguint Eimeric, un altre inquisidor més tardà, Bernard de Luxemburg. Al seu *Catalogus haereticorum* (1522) condemnava Ramon Llull de Mallorca, com a català que escrivia en català.

De fet, el papa Gregori XI, instigat per Eimeric, el 5 de juliol de 1372 va escriure una carta a Pere de Clasquerí, arquebisbe de Tarragona, perquè, juntament amb Eimeric, examinàs molts llibres escrits per Llull en català i plens d'errades. Altres peticions del mateix tenor que ens interessin es repeteixen els anys següents (Fort, 1972: 14, 18, 21–22, 27, 41). Com que l'inquisidor insistia sobre la qüestió a la cort papal, el 1377 Pere el Cerimoniós demanà al papa que es fes a Barcelona l'examen de les obres de Ramon Llull, entre d'altres motius perquè eren escrites en català: “Primo

quia opus predictum est in idiomate catalano, ob quod absque dubio melius intelligetur per catalanos quam per homines alterius nationis” (Rubió, 1908: 268).

I al conegut *Dialogus contra lullistas*, Eimeric posa en boca dels lul·listes aquesta frase: “No saps que Ramon Llull és català com tu mateix? Lluita per la pàtria, perquè no es vegi embolicada en una infàmia tan gran” (Puig, 2002: 44). Més endavant s’hi refereix com a “mallorquí” mentre que Ramon de Penyafort era “barceloni” (Puig, 2002: 77). I acaba fent referència a l’*Arbre de filosofia d’amor*, escrit tant en català com en llatí; diu Eimeric als seus contrincans lul·listes: “Us l’he pres de vosaltres i el tinc tant en català com en llatí” (Puig, 2002: 133). També a la bul·la de Gregori XI *Conservationi puritatis catholicae fidei* (1376) s’especifica l’origen mallorquí del Beat: “in causa dicti Raymundi Majoricen[sis]” (Amengual, 2014: 62). Aquesta bul·la no sabem si és autèntica o falsa, però pel que fa al cas és indiferent.

Aquestes consideracions “de fora” sobre la catalanitat de Ramon Llull s’expliquen perquè la designació genèrica a l’estranger dels mallorquins com a “catalans” era acceptada per tots aquests. No importava que no ho fossin jurídicament –Mallorca, en temps de Llull, era una corona nominalment independent, infeudada a la Corona d’Aragó.

I és en aquest context que Pere el Cerimoniós, com ja ha estat remarcat (Puig, 1983: 324), va promoure Ramon Llull com a figura senyera i emblemàtica del pensament català. Recordem l’elogi encès que va fer del Beat, al privilegi que va concedir el 10 d’octubre de 1369 a favor de Berenguer de Fluvià, mercader valencià, perquè pogués explicar l’Art lul·liana en tots els dominis de la Corona: “quod in dictione nostra et tam novissimis temporibus repertus fuerit tam excellentis doctrine et ingenii doctor qualis predictus magister Raymundus, tamque excellens scientia in ipsa dictione nostra origine habuerit” (Rubió, 1908: 222–223, doc. 230). De manera semblant a com ho havia fet Jaume II el Just, el Cerimoniós també defineix Llull com a nascut “in ditione nostra”. I, més tard, el 1377, l’anomena “català”: “ex quo dictus Raymundus erat Catalanus” (Rubió, 1908: 269; Puig, 1983: 57, n. 152). Així mateix el rei Pere desautoritzà Eimeric i l’expulsà de la Corona, a més de promoure altres iniciatives a favor del Beat. També Joan I i els seus successors varen continuar la promoció de la doctrina lul·liana. Joan I, un cop més, titlla Ramon Llull de “català”. Al privilegi atorgat el 12 de setembre de 1392, que establí els fonaments de l’escola lul·liana de Barcelona, afirma que la fundació es fa perquè els estudiants “puxen estudiar e legir la art e doctrina filosòfica del doctor e gran filòsof cathalà en Ramon Llull” (Carreras, 2001: 61, n. 9).

■ 4 Conclusions

Tot i que Ramon Llull no va fer reflexions específiques de caràcter “nacional”, les referències que ens ha proporcionat sobre la matèria deixen clar que tenia assumida la identitat catalana i que acceptava amb absoluta naturalitat l'adscripció nacional. Aquesta circumstància era deguda a diferents factors. En primer lloc, com a originari del regne de Mallorca, es definia de la mateixa manera que els seus compatriotes illencs. Aquesta concepció partia d'un origen comú, basat en la procedència majoritària dels pobladors de Mallorca. Aquests colonitzadors, com en el cas dels pares de Llull, provenien de Catalunya. A més, els insulars feien servir el gentilici català per diferenciar-se d'altres col·lectius d'arrels diferents presents al regne, segregats: jueus, musulmans, conversos, esclaus i lliberts. Tampoc no podem menystenir, a l'hora d'identificar-se “nacionalment”, el sentiment de pertinença a la comunitat lingüística; i, molt menys, en aquest cas, tractant-se precisament de Llull.

Així mateix, a part d'acceptar de manera natural l'adscripció nacional catalana, el Beat devia haver assumit que la projecció cultural i missionera que desenvolupava fora del marc de la Corona d'Aragó havia de dur-la a terme com a català. I és que la denominació facilitava les coses i evitava confusions.

Tampoc no hem d'oblidar que la dedicatòria s'adreçava al governant d'una república itàlica, per tant a un “estranger”. I aleshores la mirada exterior incloïa els mallorquins –i els valencians– dins el gentilici catalans. I un lector italià, com era el cas, no percebia diferències no ja lingüístiques (que en temps de Llull eren inexistents o quasi en els textos escrits) ni culturals sinó tampoc polítiques entre un “mallorquí” (gentilici que aleshores encara no es feia servir) i un nadiu de les altres terres catalanes.

A més, hem de pensar que aquesta dedicatòria és de finals del segle XIII, lluny encara dels particularismes, quan la catalanitat dels insulars i valencians romanien sense impugnacions. ■

■ Bibliografia

■ 1 Obres originals

Eimeric, Nicolau (2006): *Diàleg contra els lul·listes* (trad. Jaume de Puig), Barcelona: Quaderns Crema.

- Llull, Ramon (1960): *Llibre de contemplació en Déu*, en: *Obres Essencials*, II, Barcelona: Selecta.
- (2001): *Testamento* (ed. Santiago Jubany i Colsas / Núria Gracia i Amat), Barcelona: Ediciones Indigo.

■ 2 Estudis

- d'Abadal, Ramon (1970): *Dels visigots als catalans*, 2 vols., Barcelona: Edicions 62.
- Alomar i Canyelles, Antoni I. (2006): “D’Spania com a Castella-Lleó a Hispania-España. Representació heràldica i onomàstica i repercussió en les armes del regne de Mallorca”, *Estudis Baleàrics* 84–85, 59–80.
- Amengual i Batle, Josep (2011): *El bisbe ermità de Miramar Jaume Badia, exponent del lul·lisme mallorquí del segle XIV*, Palma: Centre d’Estudis Teològics de Mallorca (Publicacions; 45).
- Amengual i Batle, Josep (2014): *Ramon Llull, Sanctus Martyr mallorquí. La reivindicació de Benet XIV*, Palma: Llibres Ramon Llull.
- Anderson, Benedict (1993): *Comunidades imaginadas. Reflexiones sobre el origen y la difusión del nacionalismo*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica (orig. anglès: *Imagined communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London / New York, 1983).
- Badia, Lola / Santanach, Joan / Soler, Albert (2009): “La llengua i la literatura de Ramon Llull: llocs comuns, malentesos i propostes”, *Els Marges* 87, 73–90.
- Barrio Barrio, Juan Antonio (2011): “«Per servey de la Corona d’Aragó». Identidad urbana y discurso político en la frontera meridional del reino de Valencia: Orihuela en la Corona de Aragón, ss. XIII–XIV”, *Hispania* 238, 437–466.
- Baydal, Vicent (2016): *Els valencians, des de quan són valencians?*, Catarroja: Editorial Afers.
- Bonnassie, Pierre (1979/81): *Catalunya mil anys enrera (segles X–XI)*, 2 vols., Barcelona: Edicions 62.
- Bonner, Anthony (1998): “Ramon Llull: autor, autoritat i il·luminat”, in Mas i Vives / Miralles i Montserrat / Rosselló Bover (eds.), vol. 1, 35–59.
- Caldentey, Miguel (1943): *La paz y el arbitraje internacional en Ramón Llull*, Madrid: Editorial Verdad y Vida.

- Carreras i Artau, Tomàs / Carreras i Artau, Joaquín (2001): *Història de la filosofia espanyola. Filosofia cristiana del segle XIII al XV*, vol. 2, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Diputació de Girona.
- Cingolani, Stefano M. (2015): *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785–1410)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya / Centre d'Història Contemporània.
- Colón, Germà (1978): *La llengua catalana en els seus textos*, 2 vols., Barcelona: Curial.
- Domínguez, Fernando (1993): “Ramon Llull, ‘catalán de Mallorca’, y la lengua árabe. Contexto sociolingüístico”, in: *Literatura y bilingüismo. Homenaje a Pere Ramírez*, Kassel: Edition Reichenberger, 3–17.
- Eberenz, Rolf (1987): “Conciencia lingüística y prenatalismo en los reinos de España medieval”, *Romanistik in Geschichte und Gegenwart* 24, 201–210.
- Evangelisti, Paolo (2005–2006): “*Christus est proximus noster*. Costruzione dell'identità comunitaria e definizione delle *infidelitates* in Arnau de Vilanova e Ramon Llull”, *Studia Lulliana* XLV–XLVI, 39–70.
- Ferrando i Francés, Antoni (1980): *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València: Universitat de València.
- Fontana, Josep (2005): *La construcció de la identitat*, Barcelona: Base.
- Fort i Cogul, Eufemià (1972): *La inquisició i Ramon Llull*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- Garcia-Oliver, Ferran (2016): *Valencians sense ADN. Relat dels orígens*, València: Edicions 3i4.
- (2017): “Identitats en conflicte a la Corona d'Aragó en el trànsit de l'Edat Mitjana a la Moderna”, *eHumanista/IVTTRA* 12, 275–298.
- Gellner, Ernest (2003): *Naciones y nacionalismo*, Madrid: Alianza Editorial (orig. anglès: *Nations and Nationalism*, New York, 1983).
- Genicot, Léopold (1976): *Europa en el siglo XIII*, Barcelona: Labor (orig. francès: *Le XIIIe européen*, París, 1968).
- Guenée, Bernard (1973): *Occidente durante los siglos XIV y XV. Los estados*, Barcelona: Labor (orig. francès: *L'Occident aux XIVe et XVe siècles: Les États*, París, 1971).
- Hermet, Guy (1996): *Histoire des nations et du nationalisme en Europe*, París: Seuil.

- Hillgarth, Jocelyn N. (1991): *Readers and books in Majorca (1229–1550)*, París: Editions du CNRS.
- (2001): *Diplomatari lul·lià*, Palma: Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears.
- Hina, Horst (1998): “La construcció d’una tradició cultural: Ramon Llull i la Renaixença”, in Mas i Vives / Miralles i Montserrat / Rosselló Bover (eds.), vol. 1, 143–155.
- Hobsbawn, Eric (1990): *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2002): *La invenció de la tradició*, Barcelona: Crítica (orig. anglès: *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983).
- Iradriel, Paulino et al. (eds.) (2016): *Identidades urbanas Corona de Aragón – Italia. Rutas económicas, estructuras institucionales, funciones políticas (ss. XIV–XV)*, Zaragoza: Universidad de Zaragoza.
- Kohn, Hans (1949): *Historia del nacionalismo*, Mèxic / Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica (orig. anglès: *The Idea of nationalism*, New York, 1944).
- Llompарт, Gabriel (1986): “La presunta conspiració mallorquina de Miquel Rul·lán contra Pedro IV”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 42, 79–110.
- Mas i Forners, Antoni (1994): “El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi”, *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* 50, 167–198.
- (2001): “Algunes consideracions sobre l’ús de la toponomàstica i de l’etimologia com a font per a l’estudi de l’origen dels ‘repopladors’ de Mallorca (Segles XIII–XIV)”, *Mayurqa* 26, 123–143.
- (2002): “De *nationes seu linguae* a *cuius regio, eius lingua*. Les denominacions gentilícies de la llengua de Mallorca durant l’edat mitjana”, in: *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, II, Palma: Govern de les Illes Balears, 585–606.
- (2005): *Esclaus i catalans. Esclavitud i segregació a Mallorca durant els segles XIV i XV*, Palma: Lleonard Muntaner.
- (2014): “Crisi, canvi polític i transformacions identitàries a la cristiandat llatina i la seva manifestació a Mallorca durant el segle XIV”, in: Cerdà, Magdalena / Juan, Antònia / Sabater, Tina (coords.): *Crisi: decadència o transformació? Problemàtiques i contextos a la baixa edat mitjana*, Palma: Universitat de les Illes Balears (ebook).

- (2015): “El discurs identitari i polític en la correspondència dels jurats del regne de Mallorca en la segona meitat del segle XV”, *eHumanista/IVITRA* 7, 264–287.
- Mas i Vives, Joan / Miralles i Montserrat, Joan / Rosselló Bover, Pere (eds.) (1998): *Actes de l'Onzè Col·loqui de l'Associació Internacional de la Llengua Catalana*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Moran, Josep / Rabella, Joan Anton (2015): “La llengua: vehicle de transmissió de la identitat catalana al llarg de la història”, in Sabaté (dir.), 157–171.
- Narbona Vizcaino, Rafael (2015): *En l'horitzó de la història ibèrica. Pobles, terres, sobirania (segles V–XV)*, Catarroja / Barcelona: Editorial Afers.
- Perarnau i Espelt, Josep (1983): “Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic”, *Arxiu de Textos Catalans Antics* 2, 123–169.
- Pereira, Michela / Spaggiar, Barbara (1999): *El “Testamentum” alchemico attribuito a Raimondo Lull. Edizione del testo latino e catalano conservato nel manoscritto Oxford, Corpus Christi College, 244*, Firenze: SISMELE / Edizioni del Galluzzo.
- Puig i Oliver, Jaume de (1983): “Documents inèdits referents a Eimeric i el lul·lisme”, *Arxiu de Textos Catalans Antics* 2, 319–346.
- (1984): “La *Fascinatio lullistarum* de Nicolau Eimeric. Edició i estudi”, *Arxiu de Textos Catalans Antics* 3, 29–58.
- Rubio, Josep E. (2005): “Ramon Llull com a mite identitari (més ençà de la Renaixença). Ramon Llull as an identity myth”, *Mirabilia* 5, 84–100.
- (2015): “The first literary manifestations in the discursive construction of a national identity: the case of Ramon Llull”, in: Acebrón, Julián / Grifoll, Isabel / Sabaté, Flocel (eds.): *La construcció d'identitats imaginades. Literatura medieval i ideologia*, Lleida: Pagès, 103–124.
- Rubio Vela, Agustín (2012): *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, 2 vols., Castelló / Barcelona: Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Rubió i Balaguer, Jordi (1985): “L'expressió literària en l'obra lul·liana”, in: *Ramon Llull i el lul·lisme*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 300–314.
- Rubió i Lluch, Antoni (1908): *Documents per l'Història de la cultura catalana mig-eva*, I, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- Sabaté i Curull, Flocel (1997): *El territori de la Catalunya Medieval*, Barcelona: Rafael Dalmau.
- (2015): “L’origen medieval de la identitat catalana”, in Sabaté (dir.), 19–47.
- (2016): *Percepció i identificació dels catalans a l’edat mitjana*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- (dir.) (2015): *Anàlisi històrica de la identitat catalana*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans / Generalitat de Catalunya / European Science Foundation / AGAUR.
- Salrach i Marès, Josep M. (1978): *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII–XII)*, 2 vols., Barcelona: Edicions 62.
- Soler, Albert (1994): “«Vadunt plus inter sarracenos et tartaros»: Ramon Llull i Venècia”, in: *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona: Curial / Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 49–58.
- Vaquer, Onofre (2008): *L’origen dels mallorquins*, Palma: El Tall.
- Viciano, Pau (1995): *La temptació de la memòria*, València: Edicions 3i4.
- (2014): “Sobre la nació (medieval) dels valencians. Unes reflexions a propòsit d’*El patriciat i la nació* d’Agustín Rubio Vela”, *Afers* 77, 243–252.
- Zimmermann, Michel (1989): *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació nacional*, Barcelona: Edicions 62.
- Gabriel Ensenyat Pujol, Universitat de les Illes Balears, Ctra. de Valldemossa, km. 7,5, E-07122 Palma (Illes Balears), <gabriel.ensenyat@uib.cat>.